

ŽVELGIANT Į LIETUVOS RESPUBLIKOS 1992 M. KONSTITUCIJĄ PLATESNIAME KONSTITUCIONALIZMO RAIDOS KONTEKSTE

Doc. dr. Egidijus Jarašiūnas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 46
Elektroninis paštas ktk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. spalio 1 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 12 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros docentas
dr. Gediminas Mesonis ir šios katedros docentė dr. Elena Vaitiekienė*

S a n t r a u k a

Straipsnyje siūloma Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją nagrinėti platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste. Tokie tyrinėjimai padėtų suprasti šalies konstitucinio reguliavimo tikrąją reikšmę, taip pat numatyti konstitucinės raidos tendencijas ir perspektyvas. Konstitucionalizmas pasaulyje, Europoje, Vidurio ir Rytų Europoje – tai lyg trys masteliai, išryškinantys įvairias nacionalinės konstitucijos savybes. Straipsnyje taip pat aptariama dviejų Europos šalių teisinėms sistemoms būdingų reiškinių – teisės konstitucionalizacijos ir Europos Sąjungos teisės poveikio nacionalinei teisei sąveikos įtaka tolesnei konstitucionalizmo raidai. Šių tendencijų vyravimas verčia galvoti apie naujos misijos priskyrimą konstitucinės viršenybės saugotojui – konstituciniam teismui. Jis turėtų tapti ir nacionalinės teisės ribų su Europos Sąjungos teise saugotoju.

I. Kol kas Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija daugiausia nagrinėta nacionalinės teisės kontekste. Tai suprantama: svarbiausias uždavinys, tenkantis šalies konstitucininkams – Konstitucijos priėmimo proceso tyrimas, šio akto esmės ir turinio, įvairių konstitucinių institutų analizė ir įvertinimas. Kitaip sakant, išsiaiškinimas, koks tai aktas, kokios jame įtvirtintos normos ir principai, kokia šio akto reikšmė šalies teisinėje sistemoje. „Bet kokią konstituciją galima analizuoti dviem aspektais: kaip rašytinį dokumentą ir kaip mechanizmą, funkcionuojantį realioje tikrovėje“ [1, p. 17]. Ir lietuviškoje teisinėje literatūroje analizuojamas ne tik konstitucinis reguliavimas, bet ir jo įgyvendinimas. Daugiausia dėmesio skiriama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikai, laiduojančiai Konstitucijos viršenybę teisinėje sistemoje.

Kita vertus, matyt jau metas paklausti: ką reikštų mūsų Konstitucija, jeigu į ją žvelgtume platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste. Tikrieji dydžiai, taip pat ir teisėje, išryškėja tik lyginant. Lietuviška konstitucinė tikrovė – viena iš daugelio nacionalinių teisinių tikrovių (mums ji – vienintelė, nepakartojama, bet pasauliui – tik viena iš daugelio), todėl konstitucines sėkmes ar nesėkmes turėtume „matuoti“ naudodamiesi lyginamuoju metodu. Pagaliau tik toks konstitucionalizmo Lietuvoje tyrimas leis atsakyti į klausimą, kaip mes atrodome greta kitų konstitucinės demokratijos šalių.

Pasirinkus tokią tyrimo kryptį į Lietuvos Respublikos Konstituciją galima žvelgti tarsi keliais planais:

- a) Mūsų šalies konstitucijos tyrimas globalios konstitucionalizmo raidos kontekste (pasirinkę šį mastelį išskirtume ir lygintume tik pačius svarbiausius konstitucinių sistemų bruožus).

- b) Mūsų Konstitucijos tyrimas europietiškojo konstitucionalizmo raidos kontekste (šiuo atveju reikėtų aptarti europietiškojo konstitucionalizmo ypatumus, tada analizuoti, kaip šis modelis įgyvendintas Lietuvoje).
- c) Konstitucijos tyrimas regioniniame konstitucionalizmo kontekste (vienu atveju į Lietuvos Respublikos Konstituciją žvelgtume kaip į vieną iš Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų, kitu atveju – tarsi dar iš arčiau – kaip į vieną iš Baltijos šalių konstitucijų (tokio tyrimo pavyzdys – C. Taube veikalas [2])).

Skirtingi tyrimo masteliai išryškina įvairias reiškinio savybes. Dar kiti bruožai išryškėja tyrinėjant konstitucinę teisę sinchroniniu ir diachroniniu aspektais. Tokie tyrimai svarbūs ne vien akademinė prasmė, jie padeda geriau suprasti, ką konstitucija iš tikrųjų reiškia nacionalinėje teisėje.

II. Analizuojant Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją dažniausiai pabrėžiama, kad ji – viena iš Vidurio ir Rytų Europos šalių XX a. pabaigoje priimtų konstitucijų. Tai tam tikros istorinės epochos konstitucionalizmo įsitvirtinimo konkrečioje šalyje atvejis. Atvejis, kuriam būdinga tiek sava specifika, tiek ir panašumai su tos pačios epochos ir to paties regiono analogiškai išsivysčiusiomis šalimis, atsidūrusiomis panašioje socialinėje, ekonominėje ir teisinėje situacijoje. Kitaip sakant – jai būdingos šios konstitucijų grupės (Bulgarijos, Rumunijos, Slovėnijos 1991 m., Estijos, Čekijos, Slovakijos 1992 m., Lenkijos 1997 m. ir kitos konstitucijos, įvardijamos kaip pototalitarinės (neretai dar vadinamos „naujųjų demokratijų“) konstitucijos) daugelis savybių. Nepaisant kiekvienos šalies konstitucinio reguliavimo ypatumų analizuodami naujųjų konstitucijų tekstus nesunkiai galėtume rasti daugelį bendrų bruožų. Tai detalus asmens pagrindinių teisių ir laisvių išdėstymas; konstitucinis politinio pliuralizmo ir politinių partijų veiklos, masinės informacijos priemonių veiklos, tautinių mažumų, rinkos ūkio, nuosavybės santykių apsaugos reglamentavimas; siekimas įtvirtinti „racionalizuotą“ parlamentinę ar pusiau prezidentinę valdymo sistemą; skelbiamos teisinės, socialinės, pasaulietinės, valstybės idėjos; dažniausiai tokiam konstituciniame tekste tiesiogiai formuluojamas ir valdžios padalijimo principas, kurio laikantis nustatomi valstybės valdžios institucijų įgaliojimai ir tarpusavio santykiai; europinis konstitucinės kontrolės modelis ir t. t.

Be jokios abejonės, daugybę panašumų rastume ir analizuodami šio regiono šalyse dominuojančią konstitucinę ideologiją, taip pat konstitucinių normų įgyvendinimo praktiką. Kita vertus, dar kartą primename, kad konstitucinio reguliavimo, konstitucinės minties ir praktikos bendrumas nepaneigia kiekvienoje šalyje vykstančių procesų individualių bruožų ar specifikos.

XX a. pabaigoje priimtose pototalitarinės konstitucijos teisinėje literatūroje įvardijamos kaip ketvirtoji konstitucionalizmo raidos pasaulyje banga. Banga, kuriai priskiriamas konstitucijoms būdingas ypatingas dėmesys demokratinėms institutams, bendražmogiškų vertybių apsaugai, konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos mechanizmo įtvirtinimui. Šių bruožų aptiksime ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijoje.

Pastebima ir kita – ne vienas autorius yra pabrėžęs, kad šio regiono šalių demokratinės konstitucijos tradicija kukloka, nors vienaip ar kitaip jos įtaka jaučiama. Todėl suprantamas šių šalių siekimas sekti vakarų teisiniais modeliais, dar daugiau – entuziastingas konstitucionalizmo palaikymas ir taikymas. Neatsitiktinai G. Ajani, analizuodamas teisinių modelių cirkuliavimo posocialistinėje teisėje problemas, Vidurio ir Rytų Europos regioną laiko „didžiuliu imtuvu“ [3, p. 1088], pačiu akivaizdžiausiu būdu vėl bandančiu perimti vakarietiškus tiek teisinio reguliavimo, tiek teisinės doktrinos modelius. Teisinėje literatūroje pastebima, kad naujosioms šių šalių konstitucijoms trūksta originalumo, kad jose nieko naujo (valdžių padalijimas, savivalda, vyriausybės ir ministrų atsakomybė), kad jų nustatytas reguliavimas panašus arba inspiruotas Vakarų Europos šalių konstitucinių sistemų [4, p. 24].

Panašūs vertinimai (beje, dažniausiai motyvuoti ir pagrįsti) savaime verčia kelti klausimą: ar naujausios Vidurio ir Rytų Europos Konstitucijos – epigoniški teisiniai tekstai, ar bent nedidelis žingsnelis konstitucionalizmo kelyje? Gal iš tikro šis regionas – taigi ir Lietuva – vien konstitucionalizmo vartotojai, patys neturintys ką pasiūlyti pasauliui? Būtent žvelgdami į

šalies Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos (pasaulyje, Europoje ar tik viename žemyno regione) kontekste ir galėsime atsakyti į šį klausimą.

III. Dviejų šimtų metų konstitucionalizmo praktikos istorijoje viršūnių, kurių reikšmin-gumas visuotinai pripažintas, ne tiek ir daug. Kelias konstitucijų raidos „bangas“, atspindin-čias visuomenės ir valstybės evoliuciją, geriausiai apibūdina sektiniais pavyzdžiais tapusios konstitucijos. Iš pirmosios bangos „liberaliųjų“ konstitucijų išskiriama 1787 m. JAV Konstitu-cija (seniausia pasaulyje rašytinė Konstitucija, išsiskirianti teksto lakoniškumu, griežtu val-džios padalijimo modeliu. Dar didesnę autoritetą šiam teisiniam tekstui suteikė JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija. Analizuojant antrosios bangos konstitucijas akys dažniau-siai krypsta į Vokietijos 1919 m. Veimaro Konstituciją, „socialinės“ konstitucijos pavyzdį, ku-rios įtaką patyrė ne vien bendraamžės konstitucijos. Iš trečiosios bangos konstitucijų links-tama pabrėžti Vokietijos 1949 m. Pagrindinio įstatymo, 1958 m. Prancūzijos V-ios Respubli-kos Konstitucijos, kuriose išryškėjo naujos konstitucionalizmo „mados“¹, reikšmę. Taip pat reikėtų paminėti ir Ispanijos 1978 m. Konstituciją, kuri „geriausiai įkūnija klasikinio ir šiuolai-kinio europietiškojo konstitucionalizmo modelių sintezę“ [5, p. 54].

Taigi didžiųjų konstitucionalizmo praktinio įtvirtinimo teisės tekstuose viršūnių, į kurias orientuojamasi vienu ar kitu metu, ne tiek daug. Kartais apskritai teigiama, kad konstitucijos kūrėjams jos originalumas mažiausiai turėtų rūpėti, kad „nėra absoliučiai originalaus teksto, labiausiai vertinamos ir labiausiai užbaigtos konstitucijos yra patyrusios užsienio doktrinų ir teisinių aktų įtaką“ [6, p. 28]. Esminis dalykas – tautos gyvenimo svarbiausius poreikius iš-reiškiančio akto priėmimas ir, o tai dar svarbiau, šio akto nuostatų realus įgyvendinimas.

IV. Pagrindinė konstitucionalizmo idėja – valdžios apribojimas siekiant apsaugoti as-mens teises ir laisves. Valstybės valdžios organizacija, įgaliojimai, valstybės valdžios ir as-mens santykių pagrindai įtvirtinami konstitucijoje – svarbiausiame teisės akte. Visas kitas tei-sinis reguliavimas, teisinė praktika turi atitikti nustatytas pagrindines taisykles.

Jau minėjome keletą konstitucionalizmo raidos pasaulyje etapų. Nuo pirmosios Kon-stitucijos 1787 m. iki XXI a. pradžios konstitucinis reguliavimas kito. Jeigu iš pradžių konsti-tucijos buvo daugiau valstybės valdžios organizavimo ir veiklos statusas, įtvirtinęs tik kai ku-rias asmenines ir politines teises ir laisves, tai naujausiose konstitucijose vis didesnė reikšmė tenka socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių ir laisvių apsaugai. Platėja konstitucinio reguliavimo objektas ir t. t. XX a. antrojoje pusėje pasikeičia ir pats požiūris į konstituciją. „<...> Konstitucija buvo ilgai traktuojama kaip simbolinės reikšmės dokumentas, skelbiantis svarbiausius principus ir įteisinantis įstatymo viešpatavimą. Vėliau ji laipsniškai privertė pri-pažinti savo autonomiškumą ir viršenybę, iškilidama kaip vienintelis tikras teisinės valstybės postamentas“ [7, p. 23]. Taip suprantama konstitucija XX–XXI amžių sandūroje. Ir konstitu-cijos kūrėjai XX a. pabaigoje, skirtingai nei ankstesniais laikais, neabejodami pripažįsta: tei-sinėje valstybėje valdantieji privalo paklusti teisei, įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymus, privalo laikytis Konstitucijoje įtvirtintų normų ir principų. Neatsitiktinai pabrėžiama: „Šiuolaiki-nis konstitucionalizmas atsiranda su įstatymų konstitucingumo kontrole“ [8, p. 106]. Taip pripažįstamas naujas konstitucijos vaidmuo nacionalinėje teisėje. Vaidmuo, kurį kaip sa-vaime suprantamą dalyką suvokia ir naujųjų konstitucijų kūrėjai. Tai lyg imperatyvas naujau-sioms demokratijoms. Taip pat ir Lietuvai. Būtent šios idėjos buvo ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos kūrėjų idėjinis pagrindas.

XX a. antrojoje pusėje išryškėja ir konstitucionalizmo unifikacijos tendencija, Konstitu-cijos vakarietiškoji samprata įsitvirtina daugelyje pasaulio šalių, konstitucinės justicijos euro-pietiškoje konstitucijų sistemoje derinamos su amerikietiškoja, žmogaus teisių bendri stan-dartai tampa neginčytinu imperatyvu, vis ryškesni konstitucinėje teisėje darosi socialiniai–ekonominiai asmens ir visuomenės gyvenimo aspektai. Žinoma, pasaulyje vykstantys procesai neretai yra priešaringi, kartais sunku įžvelgti svarbiausią raidos kryptį. Tačiau jie – realybė. Ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija, nepaisant Lietuvos gyvenimo XX a. pabaigoje specifikos, yra šių globaliųjų procesų vienas iš pasireiškimų. Žinoma, net didžiausi nacionalinės teisės gerbėjai jos nelaiko kokia nors „naujojo konstitucionalizmo“ viršūne,

¹ Vokietijos 1949 m. Pagrindiniame įstatyme asmens teisių ir laisvių įtvirtinimas laikomas pavyzdiniu. Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucija garsi joje įtvirtintu valdymo sistemos modeliu.

tačiau neabejotina ir tai, kad lietuviškas konstitucijos modelis patvirtino, kad Lietuvoje gana sėkmingai funkcionuoja konstitucinė demokratija.

V. Konstitucinio reguliavimo įvairiose šalyse analizė, pasak Ph. Lauvaux, leidžia kalbėti apie šiuolaikinį europietiškojį konstitucionalizmo modelį, kuriam būdingi šie bruožai: „Preambulės ir deklaracijos, prie kurių prijungtos ekonominės ir socialinės teisės, specializuotų konstitucinių teismų įkūrimas, naujo kooperatinio federalizmo ir politinio regionalizmo sukūrimas atspindi ryžtingą filosofiją, kuri nutolsta nuo tradicinės viešųjų laisvių, teisminės valdžios, klasikinio federalizmo ar vietos savivaldos vaidmens koncepcijos“ [5, p. 54]. Šiuos bendrus bruožus (didesniu ar mažesniu mastu) regime Italijos 1947 m., Vokietijos 1949 m., Prancūzijos 1958 m., Graikijos 1975 m., Portugalijos 1976 m., Ispanijos 1978 m. ir kitose Europos šalių konstitucijose, priimtose po II pasaulinio karo. Europietiškojam konstituciniam modeliui reikėtų priskirti ir XX a. pabaigoje priimtas Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijas. Jas galėtume apibūdinti kaip tam tikrą europietiškojo konstitucinio reguliavimo modelio variantą.

Po II pasaulio karo konstitucinė teisė Europoje sparčiai evoliucionavo. Pastebėta, kad tam tikrais aspektais ji artėja prie amerikietiškojo modelio. Įstatymų konstitucingumo kontrolė, žmogaus teisių ir laisvių konstitucinė apsauga, konstitucinių dimensijų teisėje įtvirtinimas – konstitucinė praktika, tiesianti naujus konstitucionalizmo kelius. „Kitas esminis etapas buvo įveiktas griuvus Berlyno sienai ir žlugus marksistiniams režimams Vidurio ir Rytų Europoje“ [8, p. 45]. Taigi konstitucionalizmas įsitvirtina dar vienoje žemyno dalyje. Dalyje, kuriai priskirtina ir Lietuva. Į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją reikėtų žvelgti ir kaip į konkretų konstitucionalizmo įsitvirtinimo Vidurio ir Rytų Europoje atvejį.

VI. Kaip konstitucionalizmo raidos kontekste atsirado Vidurio ir Rytų Europos šalių (mus daugiausia domins orientuotos į Vakarų Europą) konstitucinė tikrovė. Kitaip sakant – kaip atrodo tas mažesnis regioninis kontekstas, kuriame išsitenka lietuviškos konstitucinės realijos.

Istorinėje literatūroje pabrėžiamas Vidurio ir Rytų Europos regiono (kuriam priklauso Lietuva) kaip europietiškos Vakarų civilizacijos dalies periferinis pobūdis. Šių šalių istorija – nuolatiniai bandymai pasivyti toliau civilizacijos kelyje pažengusius Vakarų kraštus. Šio Europos regiono istorinė kasdienybė: valstybingumo pertrūkiai, nacionalinės katastrofos ar konfliktai, socialinis ir ekonominis vėlavimas [9, p. 5–11]. Tiesa, nepaisant negilaus civilizacinio įdirbio kartkartėmis regime ir paradoksalių dalykų – netikėtų politinės–teisinės sistemos laimėjimų (į šį laimėjimų sąrašą reikėtų įrašyti 1222 m. Vengrijos Aukso bulę, XVI a. priimtus Lietuvos statusus, 1791 m. Žečpospolitos (Lenkijos–Lietuvos valstybės) Konstituciją).

Kartais XX a. pabaigos konstitucionalizmo bangą pototalitarinėje Vidurio ir Rytų Europoje bandoma apibūdinti kaip kartojamą konstitucionalizmo pamoką. Pirmoji pamoka – „Versalio Europos“ šalių Konstitucijos, priimtose tuoj po I pasaulinio karo, ir bandymai šiose šalyse įtvirtinti konstitucionalizmo pagrindus.

Čekijos, Estijos 1920 m., Lenkijos, Serbų, kroatų ir slovėnų karalystės 1921 m., Lietuvos, Latvijos 1922 m. konstitucijos – to laikmečio teisiniai aktai, kuriuose bandyta įkūnyti siekį demokratiškai tvarkyti visuomenės gyvenimą. Neretai rašoma, kad tai ir „socialinės“ konstitucijos (Vokietijos Veimaro Konstitucijos įtaka), ir parlamentinės demokratijos konstitucijos. Menkos teisinės pajėgos, provincialumas, menkas politinio elito išprusimas – to meto veiksniai, ne itin palankūs optimalios konstitucinės sistemos paieškai. Vertinant šiuos aktus pabrėžiami įvairios vakarietiškos kilmės įtakos [10, p. 3] bruožai (romanų ar germanų teisės). Jau amžininkai pastebėjo šio regiono šalių konstitucinio reguliavimo trūkumus. Antai M. Römeris apie 1921 m. Lenkijos Konstituciją rašė: „Nerandame joje beveik jokios kūrybinės minties, tik tai šablonus, paskolintus daugiausia iš Prancūzų konstitucinės praktikos <...>“ [11, p. 219]. Panašiai vertinta ir 1921 m. Serbų, kroatų ir slovėnų karalystės konstitucija dėl savo daugybės skolinių, dažniausiai nekūrybiškai perimtų [11, p. 88].

Ir vis dėlto būtume neteisūs, perdėm kritiškai vertindami šiuos teisinius dokumentus. Šios konstitucijos – didžiulis konstitucionalizmo žingsnis Vidurio ir Rytų Europos regione. Be to, šios konstitucijos tiek reguliavimo turinio, tiek teisinės technikos požiūriu atrodo visai neblogai. Bėda kita – šio regiono šalių visuomenės neilgai tesugebėjo tvarkytis pagal demok-

ratiškoje konstitucijoje įtvirtintas taisyklės. Konstitucinės krizės, valstybės perversmai, autoritarinio valdymo įvedimas – šio regiono šalies tarpukario raidos bruožai. Konstitucionalizmas prigijo tik trumpam, tačiau įsitvirtinti nepajėgė. Todėl galima kalbėti tik apie konstitucionalizmo tarpukarinę pamoką. Ši pamoka buvo tik fragmentas, kurio tęsinio teks laukti dar ilgai. Tačiau, kita vertus, šis fragmentas buvo nepaprastai reikšmingas. Tai bus suprasta tik XX a. pabaigoje.

VII. Sugriuvus totalitarinei sistemai Vidurio ir Rytų Europos šalys po ilgos pertraukos vėl su viltimi žvelgė į konstitucionalizmą. Racionalios, valdžią ribojančios ir asmens teises ginančios tvarkos įtvirtinimas tapo vienu iš naujo gyvenimo kūrimo lozungų. „Buvusių „Rytų“ viltis šiandien yra teisė“ [12, p. 16]. Prasidėjo antroji konstitucionalizmo pamoka. Kai kas tvirtina: pirmosios pamokos kurso kartojimas. Greičiau antroji pamoka. Ir ji pradėta jau su ankstesne konstitucine patirtimi, kuriai didžiulę įtaką darė pasikeitęs pasaulinis kontekstas. O XX a. pradžios ir pabaigos visuomenės labai skiriasi. Žinoma, istorinio šios Europos dalies vėlavimo, jos nuolatinio vijimosi toliau pažengusių kraštų, kelių dešimtmečių „socializmo kupiūros“ irgi nevalia pamiršti. Todėl vėl kyla klausimas: gal kaip ir po pirmojo pasaulinio karo šios šalys gali tik skolintis, sėkmingiau ar ne taip sėkmingai pritaikyti vakarietiškus modelius? Koku keliu pasukti? Tai klausimai konstitucinių tekstų kūrėjams.

Minėjome, kad Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų akys krypo į Vakarų valstybių modernios konstitucijos modelį. Žinoma, buvo galima bandyti atnaujinti tarpukario demokratines konstitucijas, tačiau net ir didžiausi romantikai, tradicijų išsaugojimo šalininkai suprato, kaip pasenę tie teisiniai tekstai. Ir jeigu Latvija atkūrė 1922 m. Konstitucijos (žinoma, pataisytos ir papildytos) galiojimą – tai greičiau siekimas pabrėžti šalies istorinį tęstinumą; kitaip sakant, tai išimtis, patvirtinanti taisyklę.

Konstitucinio proceso Vidurio ir Rytų Europos šalyse negalima atsieti nuo perėjimo į demokratiją. Jerzy Mackówas analizuodamas šį reiškinį nurodo, kad konstitucinis procesas baigiasi konstitucijos priėmimu, ir šį procesą lemia keli veiksniai: 1) konkrečios šalies konstitucinės tradicijos ir (arba, jei šalis tokios tradicijos neturi) kitų šalių pavyzdžiai; 2) buvusio režimo institutai; 3) konstitucinio proceso politinė kasdienybė“ [13, p. 15–16]. Politinė kasdienybė – tai visi politiniai procesai, įvykiai, veiksmai, kuriais yra išreiškiami šio laikotarpio politinių veikėjų interesai. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos priėmimo procesas šiuo požiūriu nebuvo kokia nors išimtis“ [14, p. 161–169].

VIII. Grįžkime prie europietiškojo konstitucijos modelio Vidurio ir Rytų Europos šalių XX a. pabaigos varianto, kuriam priskirtume ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją. Minėjome šio varianto konstitucijoms būdingus bruožus: detalius pagrindinių teisių katalogus, pabrėžiamą politinį pliuralizmą, rinkos ūkio ir nuosavybės santykių reglamentavimą, „lankstaus“ valdžių padalijimo modelio įtvirtinimą ir t. t. Todėl reikėtų bent kiek plačiau aptarti šių dokumentų ypatumus.

Analizuodami šiam konstitucinio reguliavimo variantui priskiriamus teisinius dokumentus tyrinėtojai pastebi šiems aktams būdingą siekimą pabrėžti savo šalies valstybingumo tęstinumą. Minėjome, kad beveik visos šio regiono šalys savo istorijoje patyrė sunkių netekčių, valstybė tai pranykdavo per ilgas kovas, tai, susiklosčius palankiai situacijai, vėl atgydavo. Lenkijos, Lietuvos, Čekijos, Vengrijos iškilimai ir nuosmukiai – tiek viduramžiais, tiek moderniaisiais laikais – tipiški šios Europos dalies likimai. Istoriniai ekskursai pagrindiniame įstatyme dar labiau būdingi šalims, kurios tikro valstybingumo neturėjo arba jo užuomazgų buvo tik tolimoje istorijoje. Todėl suprantamas siekis pabrėžti valstybingumo tradiciją. Ko gero pastaroji aplinkybė lėmė Kroatijos 1991 m. Konstitucijoje preambulinio skyriaus „Istoriniai pagrindai“ atsiradimą. Tai bene ilgiausias bandymas pagrindinio įstatymo tekste išdėstyti visus galimus istorinius pagrindus, kuriais grindžiama kroatų tautos teisė į nepriklausomą valstybę. Aišku, tai didžiausio tokio pobūdžio kraštutinumo pavyzdys. Kitose konstitucijose istoriniai aspektai atspindėti saikingiau (kuo valstybingumo tradicija tvirtesnė, kuo mažiau istorinių lūžių ir valstybingumo „pertraukų“ – tuo paprastai motyvacija lakoniškesnė. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos preambulė būtų lyg tokio istorinio argumentavimo vidurkis: gana apibendrintos nuostatos apie prieš daugelį amžių sukurtą Lietuvos valstybę, šios valstybės teisinių pamatų grindimą Lietuvos statutais ir Lietuvos Respublikos

Konstitucijomis, šimtmečiais ginta laisvė ir nepriklausomybė ir t. t. Beje, išmanantys Lietuvos istoriją nesunkiai supras, kodėl Konstitucijos 17 straipsnio nuostatoje, kad Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas, pridėtas toks šio miesto apibūdinimas: „ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“. Šiuo požiūriu Čekijos ir Lenkijos Konstitucijos dar lakoniškesnės.

Vidurio ir Rytų Europos šalių, išgyvenusių totalitarizmo negandas, konstitucijose ryškios antitotalitarinės tendencijos. M. Lesage, analizuodamas naujausias Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijas, atkreipė dėmesį į tai, kad šių konstitucijų nuostatomis siekiama dviejų tikslų: pirma, nustatyti naują tvarką, kuri pakeistų senąją, ir antra, apsisaugoti nuo buvusios savivalės sugrįžimo [15, p. 14]. Antitotalitarizmo išraiška reikėtų laikyti konstitucinį draudimą pasisavinti tautos suverenitetą, teisę priešintis, jeigu kėsinama į konstitucinę santvarką. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“. Su tokiomis nuostatomis siejasi ir Bulgarijos Konstitucijos 11 straipsnio 2 dalis. „Nė viena politinė partija ar ideologija negali būti paskelbta ar patvirtinta valstybine“. Daugumoje Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų rasime ir detalai sureguliuotą politinio, ideologinio pliuralizmo, ir politinių partijų veiklos problemą. Tokia konstitucionalizacija neatsitiktinė. Čia ilgą laiką klestėjo vienos partijos monopolis, daugiapartinė sistema buvo paneigta. Todėl šią visuomenės gyvenimo sritį reikėjo specialiai reglamentuoti. Neatsitiktinai Bulgarijos Konstitucijoje (11 str. 1 d.) atsirado nuostata: „Politinis gyvenimas Bulgarijos Respublikoje grindžiamas politinio pliuralizmo principu“. Panašaus turinio Rumunijos Konstitucijos 8 straipsnio 1 dalis: „Pliuralizmas rumunų visuomenėje yra konstitucinės demokratijos sąlyga ir garantija“. Antitotalitarizmu dvelkia ir Lietuvos Konstitucijos 35 straipsnio 2 dalis: „Niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai“.

Vienas iš Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų bruožų, jas išskiriantis iš 2–os ar 3–ios bangos konstitucijų, – tiesioginis doktrinos formulavimas pačiame konstitucijos tekste. Tai, kas brandžiose Vakarų demokratijose yra konstitucinės justicijos ar mokslininkų veiklos sritis, neretai tiesiogiai formuluojama Konstitucijos teksta. Ši tendencija – anaipol ne noras konstitucinės teisės teoriją perkelti į teisinius tekstus, bet XX a. pabaigoje įsitvirtinęs požiūris, kad konstituciją sudaro ne tik konstitucijos tekste išdėstytos normos, bet taip pat „principai ir idėjos, kurios tiesiogiai nenustatomos konkrečiose konstitucinėse nuostatose, bet kyla iš jų visumos, iš jų bendros prasmės ir reikšmės“ [16, p. 249]. Jeigu taip, tai modernių konstitucijų kūrėjų Vidurio ir Rytų Europos šalyse mąstymo logika buvo tokia: pasistenkime šiuos principus bei idėjas tiesiogiai įrašyti į konstitucijas, taip praturtinsime konstitucinius tekstus, taip pat tiesiogiai orientuosime ne itin išprususius konstitucinių normų ir principų taikytojus. Todėl konstitucijų tekstuose atsirado formuluotės, būdingos doktrinai: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“ (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str.), „Kroatijos Respublikoje valstybės valdžia organizuojama remiantis valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę principu“ (Kroatijos Konstitucijos 4 str.), „Valstybės Susirinkimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir teismų veikla įgyvendinama remiantis valdžių padalijimo ir pusiausvyros principu“ (Estijos Konstitucijos 4 str.), „Politiniai sprendimai priimami daugumos valia, išreikšta laisvu balsavimu. Priimant sprendimus pagal daugumos principą užtikrinama mažumos teisių apsauga“ (Čekijos Konstitucijos 6 str.).

Beveik visose šiose konstitucijose deklaruojamas teisinės valstybės principas. Tai lyg reakcija į „socialistinio teisėtumo“ principą. Rumunijos Konstitucijoje valstybė apibūdinama kaip „teisinė, demokratinė ir socialinė“ (Konstitucijos 1 str. 3 d.); kitos šalys vartoja „demokratinės teisinės valstybės“ sąvoką (Slovakijos Konstitucijos 1 str., Čekijos Konstitucijos 1 str., Lenkijos Konstitucijos 2 str., Vengrijos Konstitucijos § 2 pirmoji pastraipa), „teisinės ir socialinės valstybės“ sąvoką (Slovėnijos Konstitucijos 2 str., Kroatijos Konstitucijos 1 str. 1 d.) arba valstybė apibūdinama vien kaip „teisinė valstybė“ (Bulgarijos Konstitucijos 4 str.). Šiuo požiūriu kiek kuklesnis, bet, atrodo, labiau pagrįstas Lietuvos Konstitucijos kūrėjų pasirinktas sprendimas: Konstitucijos preambulėje įtvirtintas „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“ siekis. Valstybę nesunku apibūdinti kaip teisinę, tačiau laiduoti teisinės valstybės principus – vienas sudėtingiausių šių šalių visuomenei ir viešosios

valdžios struktūroms kylančių uždavinių. Kartu reikėtų pažymėti, kad šio regiono šalių konstituciniai teismai dažnai grindžia savo sprendimus teisinės valstybės principu. Lenkijos Konstitucinio Tribunolo, Vengrijos, Slovėnijos, Lietuvos Konstitucinių Teismų nutarimuose atskleidžiami įvairūs šio principo elementai. Tai teisės viršenybė, įgytų teisių apsauga ir t. t. Tikriausiai pastebėjote dar vieną bruožą: nemažai šio regiono šalių Konstitucijų apibūdinamos valstybę vartoja „socialinės valstybės“ sąvoką (Rumunija, Kroatija, Slovėnija ir kt.). Tai tam tikro valstybės vaidmens visuomenės gyvenime samprata, atspindinti šiuolaikinius asmens, visuomenės ir valstybės santykius.

„Aukščiausiomis taisyklėmis, kurias tauta nustato visuomenei valdyti, Konstitucijoje yra išreiškiama politinė filosofija“ [17, p. 24]. Šios filosofijos pagrindas – asmens ir valstybės santykių konstitucinė koncepcija, tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai įtvirtinta konstitucijoje. Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose apibūdinant asmens ir valstybės santykius pabrėžiamas asmens prioritetas, reikalaujama, kad valstybė gerbtų asmens teises. Antai apibūdinant Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindinių teisių įtvirtinimo šaltinius rašoma: „Į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją žmogaus teisės sugrįžo kaip viso pasaulio patirtis. Ją veikė žymūs tarptautinės teisės aktai, Jungtinių Tautų Organizacijos, Europos Tarybos dokumentai. Mūsų Konstitucijoje atsispindi ir tradicinės, ir moderniosios žmogaus teisės“ [18, p. 130]. Minėtieji aktai buvo ir kitų naujųjų Vidurio ir Rytų Europos konstitucijų kūrėjų įkvėpimo šaltinis. Šių aktų nustatyti standartai buvo įtvirtinti ir naujausiose konstitucijose.

Vienas svarbiausių naujos sistemos elementų yra nuosavybės santykiai. Šalyse, kuriose dominavo valstybinė nuosavybė, būtina įtvirtinti įvairių nuosavybės formų lygybę, (t. y. panaikinti privačios ir valstybinės nuosavybės nelygybę). Be įvairių nuosavybės formų teisinės lygybės, konstitucijoje taip pat minimas rinkos ūkis ir asmens ūkinės veiklos laisvė bei iniciatyva, valstybės pareiga reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (pastarosios nuostatos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str.).

Naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose, atsižvelgiant į šias XX a. antrosios pusės raidos tendencijas, naujai sprendžiamas tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio klausimas. Skirtingai nei ankstesnio laikotarpio konstitucijose jose dažniausiai įtvirtinamas tarptautinės teisės viršenybės įstatymų atžvilgiu principas. Taip pat kartais fiksuo-

jama, kad ratifikuotos tarptautinės sutartys yra nacionalinės teisinės sistemos dalis.

Visos Vidurio ir Rytų Europos šalių Konstitucijos valstybės valdžios organizaciją ir funkcionavimą grindžia valdžių padalijimu. Šis principas neretai formuluojamas tiesiogiai (Estijos Konstitucijos 4 str., Lenkijos Konstitucijos 10 str. 1 d.). Šių šalių Konstituciniai Teismai, interpretuodami šį principą, sprendžia valdžios institucijų santykių srityje kilusius ginčus. Valdžių padalijimo elementai – valdžių atskyrimas ir savarankiškumas, stabdžiai ir atsvaros, valdžių sąveika aiškinami konstitucinėje jurisprudencijoje.

Naujosiose konstitucijose įtvirtinta ir valstybės valdymo forma. Jos pasirinkimą lėmė tiek istorinės aplinkybės, tiek aktualus politinis kontekstas. Akivaizdu viena – prezidentinio valdymo sistema nėra vienoje iš į Vakarų besiorientuojančių Vidurio ir Rytų Europos šalių nėra įtvirtinta. Visi pasirinkimai svyruoja tarp dviejų modelių: Vokietijos Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintos parlamentinės valdymo sistemos ir Prancūzijos V-osios Respublikos konstitucinėje praktikoje susiformavusio pusiau prezidentinio valdymo. Daugeliu atveju galėtume kalbėti apie parlamentinių sistemų dominavimą.

Čekijos, Vengrijos, Estijos, Latvijos Konstitucijos Respublikos Prezidentui suteikia daugiausia reprezentacinius įgaliojimus. Šios šalys orientavosi į Vokietijos konstitucinį modelį. Šios šalies prezidentas teisinėje literatūroje vadinamas „pirmuoju šalies notaru“. Tiesiogiai tautos renkamų prezidentų (pvz., Rumunijos, Lenkijos, Lietuvos) įgaliojimai reikšmingesni, turi didesnę įtaką šalies vidaus ir užsienio reikalams. Arčiausiai prie klasikiniu laikomo prancūziškojo pusiau prezidentinio valdymo modelio yra priartėjusi Rumunijos Konstitucijoje įtvirtinta valdymo sistema.

Vidurio ir Rytų Europos konstitucijose rasime ir vietos valdymą bei savivaldą apibrėžiančias nuostatas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos X skirsnis, Lenkijos Konstitucijos VII poskyris, Slovakijos Konstitucijos 4 skyrius ir t. t.). Kartais, kaip Bulgarijos Konstitucijoje, įtvirtintas draudimas steigti autonominius darinius. Tokių nuostatų ištakos – šalies realijos, siekimas stiprinti šalies vieningumą.

Beveik visose Vidurio ir Rytų Europos šalyse (išskyrus Estiją, kurioje Aukščiausiasis Teismas vykdo teisės normų konstitucingumo kontrolę) svarbiausios Konstitucijų apsaugos institucijos yra konstituciniai teismai. Pažymėtina, kad konstituciniams teismams šiame Europos regione tenka vykdyti ne tik teisės aktų konstitucingumo kontrolę, bet ir formuoti naują, konstitucija grindžiamą, teisės sampratą.

Šie ir kiti bruožai būdingi daugeliui XX a. pabaigos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų, taip pat ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijai. Tai sietina su istorinės situacijos panašumais, su iš esmės tuo pačiu metu vykstančiu perėjimu į demokratiją (pasak J.P. Massiaso, šio regiono valstybių konstitucinė teisė negali būti atsieta nuo perėjimo į demokratiją sampratos) [19, p. 7], su šiose šalyse vykdomomis socialinėmis ekonominėmis bei politinėmis reformomis, su Vakarų demokratinių šalių minties ir teisinės praktikos įtaka. Į kiekvienos šalies Konstituciją reikėtų žvelgti ir kaip į originalų įvairių veiksnių santykio rezultatą.

Būtent Vidurio ir Rytų Europos šalių bandymas per trumpą laiką įtvirtinti modernųjį konstitucionalizmą ir yra ta patirtis, kurios reikšmė peržengia nacionalines sienas. Ir šiuo požiūriu vertinga bet kokia sėkmė, ypač jeigu ji reiškia Konstitucijos viršenybę grindžiamos teisinės tvarkos įtvirtinimą. Šiuo aspektu ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos priėmimas bei ja grindžiamos teisinės sistemos sukūrimas ir įtvirtinimas yra ne vien nacionalinės reikšmės fenomenas.

IX. Europos šalių konstitucinės teisės tyrinėtojai pabrėžia dvi XX–XXI a. sandūrai būdingas teisės raidos tendencijas: viena vertus, stiprėja nacionalinės teisės konstitucionalizacija, kita vertus, nacionalinė teisė jaučia vis didesnę tarptautinės teisės, ypač Europos Sąjungos teisės, poveikį. Būtent šių tendencijų sandūra ir lems artimiausios ateities teisinį peizažą. Taip pat ir Vidurio ir Rytų Europos šalių, stiprinančių teisės reikšmę visuomenės gyvenime ir pasirinkusių integracijos į Europos Sąjungą, kryptį. Taigi ir Lietuvos teisinis gyvenimas ver-

tintinas atsižvelgiant į šias dvi tendencijas.

Taigi bet koks konstitucijos esmės ir vaidmens nacionalinėje teisėje tyrimas sunkiai įsivaizduojamas nepastebint šių dienų teisei būdingo reiškinių – nacionalinės teisės konstitucionalizacijos.

XX a. pabaigoje tyrinėtojai pastebėjo, kad įvairios nacionalinės teisės šakos (baudžiamoji, civilinė, administracinė ir t. t.), taip pat teisės normų taikymo praktika ir net teisės mokslas patiria vis didesnį konstitucijos, jos vertybių poveikį. Konstitucija vis labiau persmelkia visą teisinį gyvenimą. Šį reiškinį galėtume įvardinti kaip teisės konstitucionalizaciją [20]. Konstitucinis pagrindinių asmens teisių ir laisvių įtvirtinimas, tiesioginis konstitucijos taikymas, konstitucinės kontrolės institucijų atsiradimas ir aktyvi jų veikla, galimybė ginti savo teises remiantis konstitucija daro pagrindinį šalies įstatymą realiu teisinio gyvenimo centru. „Šiandien į visą nacionalinę teisę žvelgiama per jos konstitucingumo prizmę. Tai – viena iš teisės konstitucionalizacijos, kaip universalios tendencijos, prielaidų, kartu ir apraiškų. Ordinarinė (visų pirma statutinė) teisė turi būti konstituciškai pagrindžiama, jos legitimumą ir galią turi būti įmanoma verifikuoti remiantis konstitucija“ [21, p. 10].

Konstitucinės kontrolės institucijų atsiradimas, konstitucinių teismų veikla užtikrinant konstitucijos apsaugą leidžia kalbėti apie „veikiančios“ konstitucijos įsivyravimą. Pagrindinių teisių apsauga, darnaus valstybės valdžios institucijų funkcionavimo užtikrinimas – konstitucinio teismo funkcijos, kurių įgyvendinimas skatina teisės sistemos „konstitucionalizaciją“. Tai – konstitucijos „stiprėjimo“ procesas. Sakyčiau, suprasti šį procesą kaip reikšmingą teisės raidos „vaga“ turėtų būti ypač aktualu ne taip seniai demokratiją atkūrusiose Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Kalbant apie Konstitucijos – svarbiausio teisės šaltinio poveikį teisei pažymima: „Teisinės tvarkos konstitucionalizacija susijusi su tuo, kaip Konstitucija suvokiama, išdėstyta ir taikoma“ [22, p. 227]. Taigi pirmiausia svarbiomis reikia laikyti paties konstitucijos teksto kokybines charakteristikas. Tai reikšmingas veiksnys, lemiantis šio akto įtakos nacionalinei teisei stiprumą. Ypatingą reikšmę šiuo atveju turi ir tai, kaip suvokiama pati konstitucija, kokias vertybes ji išreiškia. Konstitucijos sampratos teisinėje sistemoje doktriną visų pirma formuoja konstitucinė mintis. Ypač šiuo požiūriu svarbi konstitucinio teismo nutarimuose formuluojama konstitucinė doktrina, daranti poveikį teisės mokslui, viena ar kita linkme nukreipianti teisėkūros subjektus, daranti įtaką ir teisės įgyvendinimo praktikai.

Laipsniškai stiprėjanti teisės konstitucionalizacija tampa vis aiškesne teisine realybe, formuojasi teisininkų karta, teisę suvokianti kaip tikrą teisinį gyvenimo centrą.

Žinodami Vidurio ir Rytų Europos šalių teisinį paveldą suprasime, kad šis procesas kečia ir problemų. Tai visų pirma novatoriškos ir konservatyvios teisinės minties susidūrimai (ir Lietuvoje ne viename ordinarinės teisės vadovyje problemos nagrinėjamos tarsi Lietuvoje 1992 m. Konstitucijos iš viso nebūtų arba ji paminima tik formaliai), priimant teisės aktus neretai konstitucinės dimensijos ignoruojamos arba politinio proceso subjektai apskritai jų nesuvokia (po to Konstituciniam Teismui tenka taisyti „vaikiškas“ klaidas) ir t. t. Konstitucinis Teismas aiškindamas Konstituciją nuolat pabrėžia valdžių padalijimą, pareigą laikytis nustatytos teisės akto priėmimo procedūros, draudimą savintis kitai valstybės valdžios institucijai priskirtą kompetenciją, draudimą įgyvendinant savo kompetenciją pažeisti Konstitucijos principus ir normas. Seimas, Prezidentas, Vyriausybė – visos politinės valdžios institucijos turi išmokti racionaliai reaguoti į Konstitucinio Teismo nutarimus.

Ne mažiau svarbu užtikrinti Konstitucijos prioritetą teisės taikymo praktikoje. Valstybės institucijos, pareigūnai turi įsisažmoninti Konstitucijos reikšmę teisinėje sistemoje, suvokti, kad Konstitucija – aukščiausios galios teisės normų aktas, taikomas tiesiogiai, kad kiekvienas asmuo savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija.

Be jokios abejonės, Vidurio ir Rytų Europos šalių orientavimasis į Europos Sąjungos šalis, į jose vyraujančius konstitucingumo standartus skatina nacionalinės teisės konstitucionalizaciją. Kita vertus – šioje Europos šalių grupėje daugiau diskutuojama dėl kito teisinio reiškinių – Europos Sąjungos teisės poveikio nacionalinei teisei. Kokius padarinius sukels didesnės kompetencijos suteikimas Europos Sąjungos institucijoms, ar perleidusios šią kompetenciją valstybės išliks suverenios, kaip bendrieji Europos standartai įsitvirtins nacionalinėje teisėje? Taigi Vidurio ir Rytų Europos šalys, savo ateitį siejančios su Europos Są-

junga, negali nepastebėti, kad ši antroji tendencija tarsi kelia grėsmę pirmajai. Joms, be jokių abejonių, rūpi, kaip pavyks suderinti konstitucijos viršenybe grindžiamą nacionalinę teisę su tiesiogiai taikytina Europos Sąjungos teise.

Nacionalinė teisė, kurios prioritetai – šalies nepriklausomybė ir suverenitetas – kaip niekada anksčiau jaučia *droit communautaire*¹ poveikį. Todėl integracijos proceso realijos verčia peržiūrėti konstitucinį reguliavimą. Problemiškiausias dalykas – kompetencijos, kuri iki tol priklausė nacionalinėms institucijoms, perleidimas Europos Sąjungos institucijoms. Pažymėtina, kad keturios šalys (Ispanija, Prancūzija, Portugalija, Vokietija) prieš ratifikuodamos Maastrichto sutartį turėjo keisti konstitucijas, siekdamos sudaryti teisinę tolesnės integracijos prielaidas. Neatsitiktinai kai kurios Vidurio ir Rytų Europos šalys, besiorientuojančios į Europos Sąjungą, iš anksto Konstitucijoje įtvirtino nuostatas, palankias integracijai.

Taigi Europos Sąjungos teisės reikšmė akivaizdžiai didėja. Todėl neatsitiktinai pasigirsta nuomonių apie nacionalinės teisės reikšmės sumenkėjimą, suvereniteto eroziją, laipsnišką konstitucinių sistemų identiškumo nunykimą. Atrodytų, į nacionalinę teisę (taip pat ir į Konstituciją) galima žvelgti kaip į Europos Sąjungos teisės apgultą tvirtovę, kaskart prarandančią vieną po kitos gynybos pozicijas. Konstitucininkui „vaizdelis nekoks“. Tik vėl – matome vieną tendenciją, verčiančią „iš naujo perskaityti nacionalinę konstituciją“. Tačiau nesukubime absoliutinti Europos Sąjungos teisės poveikio. Europos Sąjunga – tai visų valstybių, šios sąjungos narių, sąjunga. Tokiu atveju valstybės, taip pat ir nacionalinės teisės tapumas neginčijamas. Konstitucijos viršenybe grindžiama teisinė sistema nėra paneigiama. Konstitucinę sistemą saugo konstitucinės justicijos institutas. Būtent konstituciniams teismams teks ir toliau užtikrinti konstitucijos apsaugą. Tarptautinių sutarčių ir susitarimų atitikties Konstitucijai kontrolė – integracijos kontrolės nacionalinis mechanizmas. Europos Sąjungos teisė – ne aukštesnė už nacionalinę, bet šalia nacionalinės teisės esanti teisė. Ir konstituciniams teismams, be jokios abejonės, teks garantuoti nacionalinės teisės ir bendrijos teisės suderinamumą Konstitucijos požiūriu. Atrodo, problemų daugiau kels ne tiek norminis, kiek jurisprudencinis teisės lygmuo. Konstitucinio teismo, saugančio nacionalinės teisės ribas, vaidmuo ryškėja VFR, Italijos konstitucinių teismų, Prancūzijos Konstitucinės Tarybos sprendimuose. Antai Vokietijos Federacinis Konstitucinis Teismas vertindamas Maastrichto sutartį išdėstė kritišką požiūrį į Liuksemburgo teisingumo teismo jurisprudenciją, kuria siekiama sudaryti palankias sąlygas bendrijų kompetencijai išplėsti, ir padarė išvadą, kad toks normų, nustatančių kompetenciją, interpretavimas nesukels privalomų padarinių Vokietijai [23, p. 118–119].

Be to, kalbant apie šalia nacionalinės teisės funkcionuojančios tarptautinės teisės poveikį negalima pamiršti ir Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos teisės poveikio. Taigi regime dar vieną sistemą. Todėl reikėtų kalbėti apie įvairių teisės sistemų persipynimą, viena kitos papildymą, taip pat ir suderinimą. Žinoma, įvairių teisės sistemų funkcionavimas vienu metu savaime kelia jų konkurencijos arba viena kitos neutralizavimo problemų. Šių klausimų sprendimų paieška tik prasideda.

Kol kas Europos integracijos dinamika verčia peržiūrėti tik kai kuriuos konstitucinio reguliavimo aspektus, nekeičiant pačios konstitucijos sampratos. Didėjant tarptautinės ir nacionalinės teisės tarpusavio sąveikos ryšiams neabejotinai išaugs konstitucinio teismo, kaip konstitucijos pirmenybės, kaip nacionalinio teisinio reguliavimo ribų saugotojo, vaidmuo.

X. Bet tokia futurologija paprastai būna silpniausiaji tyrimo dalis. Jei vienokios ar kitokios išvados dėl buvusios ar esamos reiškinio būklės įvertinimo vertingos jau vien kaip atskleidžiančios tam tikras jo savybes, tai reiškinio raidos prognozavimas – daug rizikingesnis dalykas. Dabar ryški tendencija gali susilpnėti dėl kitų tendencijų poveikio, gali išryškėti naujos, šiuo metu sunkiai numatomos, tendencijos. Nesunku pasiduoti perdėtam optimizmui arba pernelyg sutirštinti tamsiąją tikrovės pusę. Todėl nesiiimu formuluoti, kaip po kelių dešimtmečių galėtų atrodyti lietuviška konstitucinė tikrovė. Tačiau, neabejoju, konstitucionalizmo apskritai pasaulyje ir Europoje pokyčiai esmingai lems ir Lietuvos konstitucinės teisės pokyčius. Nesiiimu nagrinėti naujų konstitucinių institutų atsiradimo tikimybės, tačiau, matyt,

¹ *Droit communautaire* (pranc.) arba *Community Law* (angl.) – Europos Bendrijų steigimo sutarčių pagrindu sukurta teisinė tvarka.

nesuklysiu teigdamas, kad komunikacijų revoliucija, ūkio globalizacija, besikeičiantis visuomenės mentalitetas palies ir valstybę bei teisę. Valstybės gyvenimo pokyčiai visados susiję su konstituciniu reguliavimu. Dar daugiau – konstitucijos ateitis – tai šiuolaikinės valstybės ateitis. Svarbu nebijoti galimų pokyčių. Jeigu valstybiškai organizuota visuomenė išspręs kylančius iššūkius – visuomenę vienijantis centras ir toliau liks konstitucija.

XI. Nenorėčiau griauti įprastos mokslinio darbo schemos. Todėl pabaigoje tenka išdėstyti tokias išvadas:

1. Lietuvos Respublikos 1992 m. konstitucijos tyrinėjimai turėtų būti papildyti ir jos analize platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste. Mūsų šalies Konstitucija – tiek konstitucionalizmo apskritai, tiek europietiško Konstitucijos modelio, tiek XX a. pabaigos Vidurio ir Rytų Europos konstitucinio reguliavimo konkretus atvejis. Ypač prasmingas Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kaip europinio konstitucinio modelio XX a. pabaigos Vidurio ir Rytų Europos varianto konkretaus įsikūnijimo, tyrinėjimas. Autoriaus manymu, konstitucijos vertinimas įvairiais konstitucionalizmo raidos pasaulyje, Europoje ar Vidurio ir Rytų Europos regione masteliais leis tiksliau suvokti šalies konstitucinio reguliavimo dimensijų tikrąjį dydį, išsiaiškinti konstitucinės teisės raidos tendencijas ir perspektyvas.

2. Dviejų tendencijų – nacionalinės teisės konstitucionalizacijos ir Vidurio ir Rytų Europos šalims iškylančios nacionalinės teisės derinimo su Europos Sąjungos teise sandūra artimiausiu metu turėtų lemti konstitucija grindžiamos nacionalinės teisės raidą. Todėl tolesnę šalies konstitucinės teisės raidą reiktų projektuoti atsižvelgiant į šias tendencijas. Kartu pastebėtina, kad nė vienos tendencijos negalima suabsoliutinti, teisinė tikrovė visados yra daugelio veiksnių rezultatas.

3. Žvelgdami į Lietuvos Respublikos Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste, taip pat atsižvelgdami į minėtas dvi nacionalinės teisės raidos tendencijas galėtume planuoti ir Konstitucijos specialios apsaugos institucijos – Konstitucinio Teismo vaidmens ateitį. Konstitucinis teismas – svarbiausias teisės konstitucionalizacijos instrumentas. Jis taip pat turėtų tapti pagrindiniu nacionalinės teisės ribų su Europos Sąjungos teise saugotoju.

LITERATŪRA

1. **Höllander P.** The New Slovak Constitution: A critique // East European Constitutional Review. Fall 1992. Vol. 1. No 3.
2. **Taube C.** Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001.
3. **Ajani G.** La circulation de modèles juridiques dans de droit post-socialiste // Revue internationale de droit comparé. 1994. No 4.
4. **Delpérée F.** Les nouvelles constitutions de l'Europe centrale // Revue belge de droit constitutionnel. 1996. No 1.
5. **Lauvaux Ph.** Existe-t-il un modèle constitutionnel européen // Droits / Revue française de théorie juridique. 1991. Vol. 14.
6. **Herrero de Minon M.** Transition démocratique et choix constitutionnel // Le processus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. – Strasbourg: Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994.
7. **Debbasch R.** Droit constitutionnel. – Paris: Litec, 2000.
8. **Favoreu L., Gaia P., Ghevontian R., Mestre J. L., Pfersmann O., Roux D., Scoffoni G.** Droit constitutionnel. 2e édition. – Paris: Dalloz, 1999.
9. **Wandycz P. S.** Laisvės kaina. Vidurio ir Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties. – Vilnius: Baltos lankos, 1997.
10. **Trócsányi L.** Constitutionnalisme et changement de régime politique en Europe Centrale // Revue belge de droit constitutionnel. 1996. No 1.
11. **Römeris M.** Dabartinės konstitucijos / Antrasis rinkinys. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1932.
12. **Milacic S.** Vers l'Europe par la démocratisation interne // La démocratie constitutionnelle en Europe centrale et orientale. – Bruxelles: Bruylant, 1998.

13. **Mačkov E.** Konstitucionijij proces i demokratija pri posttotalitarisme // Konstitucionnoje pravo: vostočnoevropeiskoje obozrenije. 1999. No 4 (25).
14. Apie Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos priėmimo procesą žiūrėkite: **Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitkienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J.** Lietuvos konstitucinė teisė / Antrasis leidimas. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
15. **Lesage M.** Transition vers la démocratie et l'Etat de droit et le changement constitutionnel // Constitutions d'Europe centrale, orientale et balte. – Paris: La Documentation française, 1995.
16. **Garlicki L.** Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej. – Warszawa: PWN, 1987.
17. **Chagnollaud D.** Droit constitutionnel contemporain. Théorie générale. Les grandes régimes étrangers. – Paris: Armand Colin, 2001.
18. **Birmontienė T.** Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: Konferencijos medžiaga. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
19. **Massias J.-P.** Droit constitutionnel des États d'Europe de l'Est. – Paris: PUF, 1999.
20. **Favoreu L.** La constitutionnalisation du droit // L'unité du droit. Mélanges en hommage à Roland Drago. – Paris, 1996. P. 25–35; **Favoreu L.** La constitutionnalisation du droit pénal et de la procédure pénale // Droit pénal contemporain. Mélanges en honneur d'André Vitu. – Paris: Éditions Cujas, 1989. P. 169–203, **Favoreu L.** L'influence de la jurisprudence du Conseil constitutionnel sur les diverses branches du droit // Itinéraires. Etudes en l'honneur de Léo Hamon. – Paris: Economica, 1982. P. 235–244.
21. **Kūris E.** Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas: Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius, 2002.
22. **Delpérée F.** La constitutionnalisation de l'ordre juridique belge // Revue belge de droit constitutionnel. 1999. N° 3.
23. **Grewe C., Ruiz Fabri H.** Droits constitutionnels européens. – Paris: PUF, 1995.

The 1992 Constitution of the Republic of Lithuania in the Wider Context of Constitutional Development

Assof. Prof. Egidijus Jarašiūnas
Law University of Lithuania

SUMMARY

In this article the author suggests to analyse the 1992 Constitution of the Republic of Lithuania in the wider context of constitutional development. Such analysis could help to comprehend the true meaning of constitutional regulation of this country and to foresee the tendencies and prospects of constitutional development. The constitutionalism in the world, in Europe, in the Central and Eastern Europe is likened to three dimensions which clarify various characteristics of a national constitution. The author of the article deals with the interrelations of two common traits in the European legal systems (the constitutionalisation of Law and influence of the law of the European Union) to the future development of constitutionalism as well. This tendency compels one to think about granting a new mission to the Constitutional Court. The Constitutional Court must become true protector of the boundary between the national law and that of the European Union.